

بررسی تأثیر وقف بر رشد اقتصادی

در منطقه خراسان جنوبی

فاطمه شاهی^۱

صادق بافنده ایمان دوست^۲

محمد لشکری^۳

چکیده:

در این پژوهش تأثیر وقف و امور خیریه بر رشد اقتصادی در منطقه خراسان جنوبی مورد بررسی قرار گرفته است. وقف و امور خیریه از عواملی هستند که نقش بسیار مهمی در توسعه اقتصادی دارند، زیرا هم در زمینه تشکیل سرمایه انسانی و ایجاد ساختارهای زیربنایی و هم در زمینه سرمایه‌گذاری، اشتغال و تولید، بسیار تأثیرگذار هستند. مؤلفه‌های رشد اقتصادی که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته‌اند، عبارتند از: اشتغال، تولیدات کشاورزی و صنعتی و کاهش هزینه‌های دولت از جانب موقوفات، میزان رشد موقوفات در سال‌های اخیر و زمینه‌هایی که وقف بیشتر صورت می‌گیرد. این مطالعه با روش توصیفی-تحلیلی و به صورت پیمایشی با استفاده از اسناد و مدارک مربوطه و پرسش‌نامه و مصاحبه ساختاریافته انجام شده است. داده‌های به دست آمده، با آزمون‌های آماری کولموگروف اسمیرنوف، تی تک نمونه‌ای و همبستگی پیرسون مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند. یافته‌های پژوهش نشان دادند که تولیدات کشاورزی در موقوفات استان پایین است و هم‌چنین میزان اشتغال در موقوفات کم بوده و همین یکی از دلایل پایین بودن بهره‌وری در بخش‌های تولیدی مانند کشاورزی و سایر بخش‌ها می‌باشد. ارقام وقفیاتی که در زمینه‌های فرهنگی و آموزشی و بهداشت و درمان صورت می‌گیرد، نسبت به هزینه‌های انجام شده از سوی دولت در استان بسیار کم است. وقف در سال‌های اخیر رشد مثبتی داشته و بیشتر موقوفات هم در زمینه‌های مذهبی صورت می‌گیرند.

کلیدواژه‌ها:

رشد اقتصادی، وقف، موقوفات، هزینه‌های دولت، تولید، اشتغال.

مقدمه

وقف از باسابقه‌ترین میراث‌های ارزشمند اسلامی است که از صدر اسلام تا کنون در همه جوامع اسلامی سخت مورد توجه بوده، و به رغم همه نوسان‌ها، حوادث، دگرگونی‌ها، بلاها و مصیبت‌هایی که در عمر طولانی خود با آن دست به گریبان بوده، آثار بسیار ارزشمند و مؤثری در زمینه‌های گوناگون فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و ... بر جای گذاشته است؛ و هم‌چنان می‌تواند به‌عنوان یکی از مؤثرترین عوامل در این زمینه‌ها در جوامع اسلامی مطرح باشد.^۴

در همه کشورهای دنیا، ثروتمندان به ویژه در سنین بالا، تمایل دارند بخشی از ثروت خود را در زمان حیات خود، به مصرف اهداف خیرخواهانه تخصیص دهند که پس از درگذشت آنان نیز پایدار بماند؛ دولت‌ها نیز کوشش می‌کنند که با بسترسازی لازم، و بدون دخالت در فرایند مدیریت دارایی‌هایی که واقفان کنار می‌گذارند، امکان سرمایه‌گذاری کارآمد این دارایی‌ها را فراهم‌آورند، و با حمایت قانونی و مالیاتی، جریان وقف را تقویت کنند.^۵

با توجه به این که نهاد وقف، نهادی غیردولتی است، ولی در ادوار متعدد زیر نفوذ حکام و دولت‌ها قرار می‌گرفته، توسعه نهاد وقف تابعی از توسعه سیاسی، اجتماعی و اقتصادی جامعه اسلامی است. با این که میراث ماندگار وقف از نظر کمی گسترده است ولی متأسفانه محبوس ماندن آن در ساختارهای قدیمی مالی و عدم تغییر و تحول احکام و قوانین وقف باعث شده که نهاد وقف هم‌گام با توسعه نهادهای مالی جدید قرار نگیرد.^۶

بیان مسأله

در اسلام ساختارها و نهادهای متعددی وجود دارند تا درآمد و ثروت را برای برآورده نمودن نیازهای اولیه میان همه اقشار جامعه بازتوزیع نمایند. این نهادها عبارتند از: زکات، وقف و قرض‌الحسنه.^۷

سنت حسنه وقف و انجام کارهای خیر، تاریخی به درازای تاریخ عمر بشردارد و می توان گفت که وقف و کارهای خیر همزاد با انسان است. زیرا انجام کار خیر، روح همبستگی و تعاون و کمک به دیگران و دستگیری از ضعفا، جزو سرشت و فطرت پاک انسانی است و فطرت انسانهاست که خاستگاه کارهای خیریه است.^۸

معمولاً از وقف برای ترسیم خط مشی صحیح حرکت اقتصادی و توزیع عادلانه ثروت در جوامع انسانی، در جهت برآوردن نیازهای مستمندان استفاده می شود. این حرکت که از آن به «حبس اموال و املاک» تعبیر شده است، در اسلام به عنوان یک سنت حسنه مورد تأیید قرار گرفته است و از آن برای استحکام پشتوانه اقتصاد اسلامی در جهت تأمین منافع عمومی، برقراری آسایش و رفاه اجتماعی، بهبود سطح زندگی مسلمانان، بازسازی و توسعه مساجد، مدارس و اماکن عمومی، حمایت از مبلغان اسلام و ائمه مساجد و جماعات، گسترش سطح فرهنگ و آموزش علوم و معارف اسلامی و پیشبرد امور عام المنفعه استفاده شده است.^۹

برخلاف حوزه های سرمایه گذاری پرخطر، بخش اوقاف مانند یک بخش اقتصادی زنده، به سرعت به رشد خود ادامه می دهد و سازمان های اوقاف، نهادهای غیرانتفاعی اسلامی هستند که به وکالت از مردم، بخش عظیمی از فعالیت های اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی را اداره می کنند و با تأثیر عمده ای که بر روی رفاه و سبک زندگی جامعه دارند نیروی مهمی در اقتصاد ملی محسوب می شوند.^{۱۰}

امروزه سخن از وقف، سخن از عناصر جامعه مدنی یعنی «بخش نهادهای خیریه» در کنار یا در واقع در رقابت با «بخش خصوصی» و «بخش دولتی» است. در واقع انگیزه کاری بخش فعالیت های خیریه، بیش از دو بخش خصوصی و دولتی است. زیرا این بخش برخلاف دیگر بخش ها علاوه بر این که قدرت جذب اعتماد مردمی را دارد، اهداف و ابزار آن، جنبه های انسانی و نزدیک به فطرت بشری دارد.^{۱۱}

اهمیت موضوع

با توجه به این که کشور ایران، کشوری در حال توسعه است، وقف می‌تواند به عنوان یک منبع مالی مهم در برنامه‌ریزی بودجه کشور به کار برده شود؛ و به دلیل این که وقف، به عنوان یک فریضه الهی و عملی خیرخواهانه در بین مسلمانان وجود دارد، به دست آوردن این منبع مالی نیاز به هزینه‌های هنگفتی ندارد و فقط دولت باید با برنامه‌ریزی در جهت فرهنگ‌سازی وقف و هدایت آن در جهت نیازهای ضروری جامعه و همچنین سرمایه‌گذاری صحیح درآمدهای وقفی از آن حداکثر استفاده را به عمل آورده و بسیاری از مشکلاتی را که جامعه با آن روبرو است، برطرف نماید. در یک اقتصاد متعادل، حرکت فعالیت‌های اقتصادی به سمت و سوی است که اهداف توسعه اقتصادی را در هر جامعه تحقق بخشد. تجمع و تمرکز ثروت، حرکت اقتصاد را از این مسیر تعادلی منحرف، و در نتیجه ثروتمندان را به دلیل درآمدهای کاذب و نامشروع به مفت‌خواری و رانت‌خواری تشویق و تحریض می‌نماید؛ در چنین شرایطی اقتصاد جامعه، به علت انحراف از مسیر اصلی و طبیعی خود با مشکلات متعددی مواجه می‌شود که تزلزل عدالت اجتماعی در رأس همه آن‌ها قرار دارد. وقف به عنوان یک نهاد فقهی و حقوقی و یکی از دستورات مؤکد اسلام، به سهم خود، در مقابله با آثار نامطلوب تجمع و تمرکز ثروت و استقرار عدالت اجتماعی، می‌تواند مورد استفاده قرار گرفته و در این رابطه، خدمات ارزنده‌ای را به جامعه عرضه نماید.^{۱۲}

نهاد وقف مانند سایر نهادهای مالی در کشورهای توسعه‌یافته، با کارایی بالا کار می‌کند، و به سازوکاری جهت تخصیص بهینه دارایی‌ها، تحقق اهداف اجتماعی و تقویت بازار سرمایه انجامیده است؛ در حالی که در کشورهای توسعه‌نیافته به ویژه به دلیل دخالت اجرایی دولت‌ها، به نهاد کم‌اثرتری تبدیل شده است. در کشور ایران هم که حکومتی مبتنی بر ارزش‌های دینی است، حجم دارایی‌های وقفی، از بسیاری از کشورهای جهان پایین‌تر است، و صندوق‌های وقفی کم‌ترین نفوذی در بازار

سرمایه ندارند^{۱۳}.

بررسی وقف و ارزیابی جایگاه آن در بین جامعه این امکان را فراهم می‌آورد تا سیاست‌گذاران در برنامه‌ریزی‌های اقتصادی به این پدیده توجه کافی داشته و سرمایه‌گذاری‌های لازم را در زمینه فرهنگ‌سازی وقف، و رشد و بهره‌وری هرچه بیشتر منابع وقفی انجام دهند، و به آن به‌عنوان یک عامل مؤثر در برنامه توسعه اقتصادی توجه نمایند، چراکه وقف به‌دلیل جایگاهی که از لحاظ مذهبی در بین مردم کشور ما دارد، شاید از بسیاری از سیاست‌های دیگر اثر خود را سریع‌تر بر توسعه بروز دهد. زیرا بسیاری از سیاست‌های اقتصادی که در برنامه توسعه هدف قرار می‌گیرند تا زمانی که از طرف جامعه مورد پذیرش قرار گیرند و به نتیجه برسند، زمان زیادی نیاز دارند، که گاهی همین گذر زمان مطلوب نیست و اثرات جبران‌ناپذیری بر اقتصاد دارد، ولی در مورد وقف و امور خیریه، مردم در هر زمینه‌ای که در توان‌شان باشد در انجام آن کوتاهی نمی‌کنند و به آن به‌عنوان یک وظیفه نگاه می‌کنند و آن را عاملی در جهت سعادت دنیوی و اخروی می‌دانند و با تمام وجود آن را انجام می‌دهند.

اهداف

با توجه به اعتقادات مذهبی جامعه ایران و جایگاه وقف در بین مسلمانان، مسأله وقف بسیار مهم به نظر می‌آید، چراکه با بررسی جنبه‌های مختلف آن و تأثیراتی که در هر دوره بر روی اقتصاد گذاشته است، بهتر می‌توان به نقش آن در جوامع اسلامی و حتی غیراسلامی پی برد و بسیاری از مشکلات اقتصادی را که دامنگیر جوامع اسلامی است، از طریق آن حل و فصل نمود.

در استان خراسان جنوبی که یکی از محروم‌ترین استان‌های کشور است، و نیاز شدیدتر به منابع مالی دارد، توجه به مسأله وقف شاید از بسیاری از استان‌های کشور، مهم‌تر به نظر آید؛ بنابراین باید جایگاه وقف در حل مسائل و مشکلات مردم

و به عبارتی در مسیر توسعه استان مورد بررسی و ارزیابی قرار گیرد، تا در زمینه ارائه راهکارهای اساسی برای شناسایی منابع وقفی و همچنین تلاش برای بازدهی بیش از پیش اوقاف برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری شود.

هدف از این تحقیق نیز برداشتن گامی مؤثر و مفید در همین راستا می‌باشد. مهم‌ترین هدف در این تحقیق، بررسی تأثیر وقف بر روی برخی از عوامل مؤثر بر رشد اقتصادی مانند: اشتغال، تولید، میزان کاهش در هزینه‌های دولت و نرخ رشد موقوفات در منطقه خراسان جنوبی است.

فرضیه‌ها

این مقاله، به دنبال آزمون فرضیه‌های زیر بوده است:

۱. میزان اشتغال در موقوفات نسبت به کل اشتغال منطقه قابل توجه است.
۲. وقف در زمینه فرهنگی و آموزشی در کاهش هزینه‌های دولت سهم قابل توجهی دارد.
۳. وقف در زمینه بهداشت و درمان در کاهش هزینه‌های دولت سهم قابل توجهی دارد.
۴. سهم موقوفات از تولیدات کشاورزی منطقه آمار معناداری ارائه می‌دهد.
۵. سهم موقوفات از تولیدات صنعتی منطقه آمار معناداری ارائه می‌دهد.
۶. وقف در سال‌های اخیر رشد مثبتی داشته است.
۷. وقف اموال بیشتر در زمینه نیت مذهبی (اماکن متبرکه و...) صورت می‌گیرد.

روش تحقیق

در هر پژوهشی متناسب با مقتضیات تحقیق، روش‌هایی جهت بررسی فرضیه‌ها و در نهایت تأیید یا رد آن‌ها، پیش‌روی محقق قرار می‌گیرد. در این پژوهش نیز برای دستیابی به داده‌ها، بررسی فرضیه‌ها و در نهایت رسیدن به اهداف تحقیق، از

روش‌های مختلفی متناسب با شرایط و نوع اطلاعات استفاده می‌شود که در ادامه به معرفی این روش‌ها می‌پردازیم.

این تحقیق از نظر هدف، در حیطه پژوهش‌های کاربردی می‌باشد، و با توجه به این که از روش‌های مطالعه کتابخانه‌ای و نیز روش‌های میدانی نظیر پرسش‌نامه و مصاحبه ساختاریافته استفاده شده است، می‌توان بیان کرد که بر اساس ماهیت و روش گردآوری داده‌ها، یک پژوهش توصیفی-پیمایشی است. زیرا با توجه به اهداف تحقیق و از آنجا که جامعه آماری این پژوهش، دارای جمعیت نسبتاً بزرگی است به نظر می‌رسد، روش پیمایش، روش مناسبی برای نیل به اهداف این تحقیق باشد.

در این پژوهش، جامعه آماری، جمعیت استان خراسان جنوبی است. برای تعیین حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران با دقت ۰/۰۷ حجم نمونه ۱۹۶ برآورد شده است. در این تحقیق، با توجه به جامعه آماری و اهداف تحقیق، از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده (اتفاقی یا در دسترس) استفاده شده است.

برای جمع‌آوری داده‌ها از روش اسنادی و میدانی استفاده می‌شود. در روش اسنادی جمع‌آوری داده‌ها، با بهره‌گیری از سایت‌ها و مقالات علمی مرتبط با موضوع تحقیق، آمارهای رسمی مرکز آمار ایران، سازمان جهاد کشاورزی خراسان جنوبی و مدارک رسمی اداره اوقاف خراسان جنوبی و پرونده‌های نهادهایی مانند: مجمع خیرین سلامت، مجمع خیرین مدرسه‌ساز و اداره کل نوسازی مدارس استان خراسان جنوبی استفاده شده است. در روش میدانی جمع‌آوری اطلاعات از پرسش‌نامه و مصاحبه ساختاریافته استفاده می‌شود.

پرسش‌نامه به لحاظ چارچوب دارای دو بخش است:

در بخش اول اطلاعات عمومی که همان ویژگی‌های فردی پاسخ‌گو می‌باشد، گنجانده شده است. سؤالات در این قسمت در مورد جنسیت، میزان تحصیلات، درآمد ماهیانه و شغل است. در بخش دوم که سؤالات بیشتر مربوط به فرضیه هفتم

می‌باشد، نظر افراد از سطوح مختلف اجتماعی و درآمدی در وقف و امور خیریه مورد پرسش قرار گرفت. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها، اطلاعات پرسش‌نامه کدگذاری شده، تا با استفاده از آزمون‌های مناسب به بررسی فرضیه‌ها پرداخته شود و در جهت قبول یا رد فرضیه تصمیم‌گیری شود.

برای مصاحبه، از روش مصاحبه ساختاریافته متناسب با هدف تحقیق استفاده شده است. این روش ابزاری است که امکان بررسی موضوعات پیچیده، پیگیری پاسخ‌ها یا پیدا کردن علل آن و اطمینان یافتن از درک سؤال از سوی پاسخ‌گو را فراهم می‌سازد. با توجه به این که مصاحبه مطمئن‌ترین شیوه جمع‌آوری اطلاعات است و هم‌چنین به این دلیل که امکان دستیابی به اطلاعات از روش‌های دیگر وجود نداشت، به نظر می‌رسد روش مصاحبه برای برآورد میزان تولیدات کشاورزی موقوفات استان مناسب‌ترین روش باشد.

این پژوهش، به بررسی هفت فرضیه می‌پردازد که داده‌های حاصل از این آن با استفاده از نرم افزار Spss 18 در دو سطح توصیفی و استنباطی مورد تجزیه تحلیل قرار می‌گیرند. به منظور توصیف داده‌های مذکور از شاخص‌های آماری مانند مینیمم، ماکسیمم، میانگین و انحراف استاندارد و در سطح استنباطی از آزمون‌های آماری کولموگوروف-اسمیرنوف، آزمون تی تک نمونه‌ای و آزمون همبستگی پیرسون استفاده شده است.

یافته‌ها

۱. آمار توصیفی

در این قسمت به بررسی توصیفی متغیرهای مورد مطالعه در این پژوهش شامل میزان کل اشتغال منطقه، میزان اشتغال در موقوفات، هزینه‌های دولت، وقف در زمینه‌های فرهنگی و آموزشی، وقف در زمینه‌های بهداشت و درمان، تولیدات

۱۲۸۱۳۷ و ۲۰۸۹۶۳ نفر می‌باشد و میانگین آن برابر با $۱۸۴۵۳۵/۶۷$ نفر است. همچنین کمترین و بیشترین میزان اشتغال در موقوفات به ترتیب برابر با ۱۱۰۴۱ و ۱۷۲۲۴ نفر است و میانگین آن برابر با $۷۸/۱۴۷۸۷$ می‌باشد. کمترین و بیشترین مقدار هزینه‌های دولت به ترتیب برابر با $۴۰۸,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰$ و $۹۵۷,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰$ ریال می‌باشد و میانگین آن $۱۰۷,۰۳۰,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰$ ریال است. همچنین کمترین و بیشترین مقدار هزینه وقف در زمینه‌های فرهنگی و آموزشی به ترتیب برابر با $۲۰,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰$ و $۱۴۰,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰$ ریال می‌باشد و میانگین آن برابر با $۶۰,۳۳۳,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰$ ریال است. کمترین و بیشترین مقدار هزینه وقف در زمینه‌های بهداشت و درمان به ترتیب برابر با $۳۰۰,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰$ و $۸۰,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰$ ریال است و میانگین آن برابر با $۲۳,۱۸۹,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰$ ریال می‌باشد. همچنین کمترین و بیشترین میزان تولیدات کشاورزی کل منطقه به ترتیب برابر با ۴۹۰۳۲۴ و ۴۸۷۵۵۶۴۲ تن می‌باشد و میانگین آن برابر با ۱۵۴۹۰۰۰۰ تن است. کمترین و بیشترین میزان سهم موقوفات از تولیدات کشاورزی به ترتیب برابر با ۸۷۰۰ و ۱۳۰۰۰ تن می‌باشد و میانگین آن برابر با $۴۴/۱۱۰۴۴$ تن است. کمترین و بیشترین تعداد موقوفات به ترتیب برابر با ۲۰ و ۱۶۰ می‌باشد و میانگین آن برابر با $۲۲/۷۵$ است.

۲. آزمون نرمال بودن متغیرها

به منظور آزمون فرضیه‌ها ابتدا آزمون نرمال بودن کولموگروف-اسمیرنوف انجام می‌شود. با استفاده از این آزمون، نرمال بودن متغیرها مورد بررسی قرار می‌گیرد و در صورت نرمال بودن متغیرها از روش‌های پارامتری جهت آزمون فرضیه‌ها استفاده می‌گردد. فرضیه‌های آماری آزمون نرمال بودن کولموگوروف-اسمیرنوف به صورت زیر می‌باشد.

فرضیه H_0 : داده‌ها دارای توزیع نرمال هستند.

فرضیه H_1 : داده‌ها دارای توزیع نرمال نیستند.

بنابر این رد فرضیه صفر آماری (H_0) به این مفهوم است که داده‌ها نرمال نیستند و در صورتی فرضیه صفر رد می‌شود که سطح معناداری آزمون از $0/05$ کمتر باشد ($Sig > 0.05$).

جدول ۲- آزمون کولموگوروف-اسمیرنوف

متغیرها	آماره Z کولموگوروف- اسمیرنوف	سطح معناداری (Sig)	نتیجه آزمون
میزان کل اشتغال منطقه	۷۵/۰	۶۲۷/۰	نرمال است
میزان اشتغال در موقوفات	۸۱۲/۰	۵۲۵/۰	نرمال است
هزینه‌های دولت	۰/۵۵۷	۱۶/۰	نرمال است
وقف در زمینه‌های فرهنگی و آموزشی	۵۴۱/۰	۹۳۲/۰	نرمال است
وقف در زمینه‌های بهداشت و درمان	۹۱۴/۰	۳۷۳/۰	نرمال است
توليدات کشاورزی کل منطقه	۱۱۱/۱	۱۷/۰	نرمال است
سهم موقوفات از توليدات کشاورزی	۵۱۴/۰	۹۵۴/۰	نرمال است
تعداد موقوفات	۳۷۱/۰	۹۹۹/۰	نرمال است

با توجه به این که سطح معناداری آزمون (Sig) در تمام متغیرها بیشتر از $0/05$ می‌باشد، فرضیه صفر آماری (H_0) و ادعای نرمال بودن داده‌ها پذیرفته شده و می‌توان گفت متغیرهای این پژوهش دارای توزیع نرمال می‌باشند و جهت بررسی فرضیه‌ها از روش‌های پارامتری استفاده می‌شود.

۳. آمار استنباطی و آزمون فرضیه‌ها

در این بخش به آزمون فرضیه‌های پژوهش پرداخته می‌شود. به منظور بررسی فرضیه‌ها با توجه به نرمال بودن داده‌ها، از آزمون‌های پارامتری تی تک نمونه‌ای و همبستگی پیرسون استفاده می‌شود.

۳-۱. بررسی فرضیه اول: میزان اشتغال در موقوفات نسبت به کل اشتغال منطقه قابل توجه است.

جهت بررسی این فرضیه ابتدا نسبت میزان اشتغال در موقوفات نسبت به کل اشتغال منطقه را در هر سال (طی سال‌های ۸۴ الی ۹۲) محاسبه نموده و سپس با نسبت ۲۰ درصد مقایسه می‌شود و در صورتی که نسبت محاسبه شده بیشتر از ۲۰ درصد باشد بدین مفهوم است که میزان اشتغال در موقوفات نسبت به کل اشتغال منطقه قابل توجه است. برای این منظور از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده می‌شود که در آن نسبت‌های محاسبه شده با نسبت ۰/۲۰ مورد مقایسه قرار می‌گیرد. فرضیه آماری آزمون به صورت زیر می‌باشد.

$$H_0: < 0,20 - \text{نسبت‌های محاسبه شده}$$

$$H_1: > 0,20 - \text{نسبت‌های محاسبه شده}$$

یا به عبارتی دیگر:

H_0 : میزان اشتغال در موقوفات نسبت به کل اشتغال منطقه قابل توجه نیست.

H_1 : میزان اشتغال در موقوفات نسبت به کل اشتغال منطقه قابل توجه است.

بنابر این رد فرضیه صفر آماری (H_0) به این مفهوم است که میزان اشتغال در موقوفات نسبت به کل اشتغال منطقه قابل توجه است. لازم به ذکر است در آزمون تی تک نمونه‌ای از آماره تی (t) و همچنین مقدار سطح معناداری (Sig) مربوط به آن جهت تصمیم‌گیری در مورد رد یا قبول فرضیه استفاده می‌شود و در صورتی فرضیه صفر رد می‌شود که هم‌زمان دو شرط زیر برقرار باشد:

$$Sig < 0,05 \text{ \& } t > 0,2$$

نتایج آزمون تی تک نمونه‌ای در جدول ۳ نشان داده شده است.

جدول ۳- نتایج آزمون تی تک نمونه‌ای برای فرضیه اول در مقایسه با نسبت ۲۰ درصد

فرضیه اول	تعداد (سال‌ها)	میانگین نسبت‌های محاسبه شده	آماره t	سطح معناداری (Sig)
	۹	۰/۰۸۳۳	-۲۴/۷۴	۰/۰۰۰

با توجه به جدول ۳، مشاهده می‌شود که میانگین نسبت‌های میزان اشتغال در موقوفات نسبت به کل اشتغال منطقه طی سال‌های ۸۴ الی ۹۲ برابر با ۰/۰۸۳۳ است که از نسبت مورد مقایسه یعنی ۰/۲۰ کوچک‌تر می‌باشد. مقدار $\frac{Sig}{2}$ برابر با ۰/۰۰۰ است که از ۰/۰۵ کمتر می‌باشد ولی مقدار آماره t برابر با ۲۴/۷۴- بوده که مقداری منفی می‌باشد. بنابر این با اطمینان ۹۵ درصد فرضیه صفر را نمی‌توان رد نمود و یا به عبارتی دیگر میزان اشتغال در موقوفات نسبت به کل اشتغال منطقه قابل توجه نیست بنابراین فرضیه اول پژوهش تأیید نمی‌گردد.

۳-۲. بررسی فرضیه دوم: وقف در زمینه‌های فرهنگی و آموزشی در کاهش هزینه‌های دولت سهم قابل توجهی دارد.

در این فرضیه به بررسی رابطه بین وقف در زمینه‌های فرهنگی و آموزشی و هزینه‌های دولت پرداخته می‌شود. جهت آزمون این فرضیه از آزمون پارامتری همبستگی پیرسون استفاده می‌شود. در این آزمون ضریب همبستگی پیرسون محاسبه شده و سپس معناداری این ضریب همبستگی مورد آزمون قرار می‌گیرد. میزان ضریب همبستگی پیرسون عددی بین ۱- و ۱+ می‌باشد. هرچه این مقدار به ۱- نزدیک باشد یعنی همبستگی قوی، اما در جهت معکوس بین دو متغیر وجود دارد. یعنی با افزایش یک متغیر، دیگری کاهش می‌یابد. اما هرچه مقدار این شاخص به ۱+ نزدیک باشد بازهم گواه بر وجود همبستگی قوی می‌باشد اما این بار در جهت مستقیم. یعنی با افزایش یک متغیر، دیگری نیز افزایش می‌یابد. حال اگر مقدار ضریب همبستگی به صفر نزدیک باشد، گویای عدم برقراری همبستگی و یا وجود یک همبستگی ضعیف بین دو متغیر خواهد بود. فرضیه آماری آزمون به صورت زیر می‌باشد.

H_0 : وقف در زمینه‌های فرهنگی و آموزشی در کاهش هزینه‌های دولت سهم قابل توجهی ندارد.

H_1 : وقف در زمینه‌های فرهنگی و آموزشی در کاهش هزینه‌های دولت سهم قابل توجهی دارد.

بنابر این رد فرضیه صفر آماری (H_0) به این مفهوم است که وقف در زمینه‌های فرهنگی و آموزشی در کاهش هزینه‌های دولت سهم قابل توجهی دارد. لازم به ذکر است در این آزمون از ضریب همبستگی پیرسون و همچنین مقدار سطح معناداری (Sig) مربوط به آن جهت تصمیم‌گیری در مورد رد یا قبول فرضیه استفاده می‌شود. در صورتی فرضیه صفر رد می‌شود که سطح معناداری آزمون از $0/05$ کمتر باشد (Sig $> 0/05$). نتایج آزمون همبستگی پیرسون در جدول ۴- نشان داده شده است.

جدول ۴- نتایج آزمون همبستگی پیرسون

	وقف در زمینه‌های فرهنگی و آموزشی	
هزینه‌های دولت	ضریب همبستگی پیرسون	-۰/۴۲۲
	سطح معناداری (Sig)	۰/۲۵۷
	تعداد	۹

* معناداری در سطح $0/05$

بر اساس جدول ۴، ضریب همبستگی پیرسون بین وقف در زمینه‌های فرهنگی و آموزشی و هزینه‌های دولت برابر $-0/422$ می‌باشد و سطح معناداری آن برابر با $0/257$ است که بیشتر از $0/05$ می‌باشد ($Sig = 0/257 > 0/05$). بنابر این با اطمینان ۹۵ درصد فرضیه صفر آماری (H_0) تأیید می‌شود و می‌توان گفت که وقف در زمینه‌های فرهنگی و آموزشی در کاهش هزینه‌های دولت سهم قابل توجهی ندارد. بنابراین فرضیه دوم پژوهش تأیید نمی‌شود.

۳-۳. بررسی فرضیه سوم: وقف در زمینه‌های بهداشت و درمان

در کاهش هزینه‌های دولت سهم قابل توجهی دارد.

در این فرضیه به بررسی رابطه بین وقف در زمینه‌های بهداشت و درمان و هزینه‌های دولت پرداخته می‌شود. به‌طور مشابه جهت آزمون این فرضیه نیز از

آزمون پارامتری همبستگی پیرسون استفاده می‌شود. فرضیه آماری آزمون به صورت زیر می‌باشد.

H_0 : وقف در زمینه‌های بهداشت و درمان در کاهش هزینه‌های دولت سهم قابل توجهی ندارد.

H_1 : وقف در زمینه‌های بهداشت و درمان در کاهش هزینه‌های دولت سهم قابل توجهی دارد.

نتایج آزمون همبستگی پیرسون در جدول ۵، نشان داده شده است.

جدول ۵- نتایج آزمون همبستگی پیرسون

	وقف در زمینه‌های بهداشت و درمان	
هزینه‌های دولت	ضریب همبستگی پیرسون	-۰/۲۹۱
	سطح معناداری (Sig)	۰/۴۴۷
	تعداد	۹

* معناداری در سطح ۰/۰۵

بر اساس جدول ۵، ضریب همبستگی پیرسون بین وقف در زمینه‌های بهداشت و درمان و هزینه‌های دولت برابر ۰/۲۹۱- می‌باشد و سطح معناداری آن برابر با ۰/۴۴۷ است که بیشتر از ۰/۰۵ می‌باشد ($\text{Sig} = 0/447 > 0/05$). بنابراین با اطمینان ۹۵ درصد فرضیه صفر آماری (H_0) تأیید می‌شود و بدین مفهوم است که وقف در زمینه‌های بهداشت و درمان در کاهش هزینه‌های دولت سهم قابل توجهی ندارد. بنابراین فرضیه سوم پژوهش تأیید نمی‌شود.

۳-۴. بررسی فرضیه چهارم: سهم موقوفات از تولیدات کشاورزی منطقه آمار معناداری ارائه می‌دهد.

جهت بررسی این فرضیه، ابتدا نسبت سهم موقوفات از تولیدات کشاورزی

نسبت به کل منطقه را در هر سال (طی سال‌های ۸۴ الی ۹۲) محاسبه نموده و سپس با نسبت ۲۰ درصد مقایسه می‌شود و در صورتی که نسبت محاسبه شده بیشتر از ۲۰ درصد باشد، بدین مفهوم است که سهم موقوفات از تولیدات کشاورزی منطقه آمار معناداری ارائه می‌دهد. برای این منظور از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده می‌شود که در آن نسبت‌های محاسبه شده با نسبت ۰/۲۰ مورد مقایسه قرار می‌گیرد. فرضیه آماری آزمون به صورت زیر می‌باشد.

H_0 : $< 0,20$ - نسبت‌های محاسبه شده:

H_1 : $> 0,20$ - نسبت‌های محاسبه شده:

یا به عبارتی دیگر:

H_0 : سهم موقوفات از تولیدات کشاورزی منطقه آمار معناداری ارائه نمی‌دهد.

H_1 : سهم موقوفات از تولیدات کشاورزی منطقه آمار معناداری ارائه می‌دهد.

بنابراین رد فرضیه صفر آماری (H_0)، به این مفهوم است که سهم موقوفات از تولیدات کشاورزی منطقه آمار معناداری ارائه می‌دهد. نتایج آزمون تی تک نمونه‌ای در جدول ۶، نشان داده شده است.

جدول ۶- نتایج آزمون تی تک نمونه‌ای برای فرضیه چهارم در مقایسه با نسبت ۲۰ درصد

فرضیه چهارم	تعداد (سال‌ها)	میانگین نسبت‌های محاسبه شده	آماره t	سطح معناداری (sig)
	۹	۰/۰۰۹۹	-۶۴/۳۸	۰/۰۰۰

با توجه به جدول ۶، مشاهده می‌شود که میانگین نسبت‌های محاسبه شده مربوط به سهم موقوفات از تولیدات کشاورزی منطقه طی سال‌های ۸۴ الی ۹۲ برابر با ۰/۰۰۹۹ است که از نسبت مورد مقایسه یعنی ۰/۲۰ کوچکتر می‌باشد. مقدار $\frac{Sig}{2}$ برابر با ۰/۰۰۰ است که از ۰/۰۵ کمتر می‌باشد ولی مقدار آماره t برابر با -۶۴/۳۸ بوده که مقداری منفی می‌باشد. بنابر این با اطمینان ۹۵ درصد فرضیه صفر را

نمی‌توان رد نمود و یا به عبارتی دیگر سهم موقوفات از تولیدات کشاورزی منطقه آمار معناداری ارائه نمی‌دهد. بنابراین این فرضیه چهارم پژوهش تأیید نمی‌گردد.

۳-۵. بررسی فرضیه پنجم: سهم موقوفات از تولیدات صنعتی منطقه، آمار معناداری ارائه می‌دهد.

با توجه به این که تولیدات صنعتی در موقوفات استان خراسان جنوبی صفر است؛ لذا این فرضیه بدون انجام آزمون، تأیید نمی‌گردد و می‌توان گفت سهم موقوفات از تولیدات صنعتی منطقه، آمار معناداری را ارائه نمی‌دهد.

۳-۶. بررسی فرضیه ششم: وقف در سال‌های اخیر رشد مثبتی داشته است.

در این فرضیه به بررسی رشد وقف در سال‌های اخیر پرداخته می‌شود و در واقع این فرضیه به بررسی رابطه بین زمان و میزان وقف می‌پردازد. به طور مشابه جهت آزمون این فرضیه نیز از آزمون پارامتری همبستگی پیرسون استفاده می‌شود. فرضیه آماری آزمون به صورت زیر می‌باشد.

H_0 : وقف در سال‌های اخیر رشد مثبتی نداشته است.

H_1 : وقف در سال‌های اخیر رشد مثبتی داشته است.

نتایج آزمون همبستگی پیرسون در جدول ۷، نشان داده شده است.

جدول ۷- نتایج آزمون همبستگی پیرسون

	تعداد موقوفات	
زفا	۰/۹۷۴	ضریب همبستگی پیرسون
	۰/۰۰۰*	سطح معناداری (Sig)
	۹	تعداد

* معناداری در سطح ۰/۰۵

بر اساس جدول ۷، ضریب همبستگی پیرسون بین و زمان و میزان وقف برابر $0/974$ می‌باشد و سطح معناداری آن برابر با $0/000$ است که کمتر از $0/05$ می‌باشد ($Sig=0/000 < 0/05$). بنابراین با اطمینان ۹۵ درصد فرضیه صفر آماری (H_0) رد می‌شود و بدین مفهوم است که بین زمان و میزان وقف رابطه معناداری وجود دارد و با توجه به مثبت بودن ضریب همبستگی نوع رابطه مثبت و مستقیم می‌باشد. بنابراین این می‌توان گفت وقف در سال‌های اخیر رشد مثبتی داشته است و فرضیه ششم پژوهش، تأیید می‌شود.

۷-۳. بررسی فرضیه هفتم: وقف اموال بیشتر در زمینه نیات مذهبی (اماکن متبرکه و ...) صورت می‌گیرد.

جهت بررسی این فرضیه پرسش‌نامه‌ای ۲۰ سوالی با طیف ۵ گزینه‌ای لیکرت تدوین گردید که در آن از پاسخ‌دهنده خواسته شده بود که مشخص کند در چه زمینه‌ای حاضر است اموال خویش را وقف نماید. بدین صورت که پاسخ سوالات با استفاده از این طیف به صورت «کاملاً مخالفم» تا «کاملاً موافقم» مشخص شده و ارزش‌گذاری گزینه‌ها به صورت جدول ۸ می‌باشد.

جدول ۸- ارزش‌گذاری گزینه‌های پرسش‌نامه

کاملاً مخالفم	مخالفم	بی تفاوت	موافقم	کاملاً موافقم
۱	۲	۳	۴	۵

برای بررسی فرضیه از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده می‌شود که در آن نیاز به یک میانگین فرضی می‌باشد و با توجه به ارزش‌گذاری گزینه‌ها، به صورت زیر محاسبه می‌گردد.

$$\text{میانگین} = \frac{5+4+3+2+1}{5} = 3$$

میانگین فرضی محاسبه شده با میانگین پاسخ افراد مورد مقایسه قرار می‌گیرد و در صورتی که میانگین پاسخ افراد بزرگ‌تر از میانگین فرضی باشد، به این مفهوم

خواهد بود که وقف اموال بیشتر در زمینه نیت مذهبی (اماکن متبرکه و ...) صورت می گیرد. فرضیه آزمون به صورت زیر می باشد.

$$H_0: \mu \leq 0,20$$

$$H_1: \mu < 3$$

که در آن μ ، میانگین پاسخ افراد نسبت به سوالات مطرح شده می باشد. و یا به عبارتی دیگر:

H_0 : وقف اموال بیشتر در زمینه نیت مذهبی (اماکن متبرکه و ...) صورت نمی گیرد.

H_1 : وقف اموال بیشتر در زمینه نیت مذهبی (اماکن متبرکه و ...) صورت می گیرد. بنابر این، رد فرضیه صفر آماری (H_0) به این مفهوم است که وقف اموال بیشتر در زمینه نیت مذهبی (اماکن متبرکه و ...) صورت می گیرد. نتایج آزمون تی تک نمونه ای در جدول ۹، نشان داده شده است.

جدول ۹- نتایج آزمون تی تک نمونه ای برای فرضیه هفتم در مقایسه با میانگین فرضی ۳

فرضیه هفتم	تعداد	میانگین	آماره t	سطح معناداری (Sig)
	۱۹۶	۳/۶۹۵	۲۷/۰۶۳	۰/۰۰۰

با توجه به جدول ۹، مشاهده می شود که پاسخ افراد نسبت به سوالات مطرح شده برابر با ۳/۶۹۵ است که از میانگین فرضی یعنی ۳ بزرگتر می باشد. مقدار $\frac{Sig}{2}$ برابر با ۰/۰۰۰ است که از ۰/۰۵ کمتر می باشد و همچنین مقدار آماره t برابر با ۲۷/۰۶۳ بوده که مقداری مثبت می باشد بنابر این با اطمینان ۹۵ درصد فرضیه صفر رد می شود و می توان گفت وقف اموال بیشتر در زمینه نیت مذهبی (اماکن متبرکه و ...) صورت می گیرد. بنابر این فرضیه هفتم پژوهش تأیید می گردد.

خلاصه نتایج به دست آمده از آزمون فرضیه ها در جدول ۱۰، نشان داده شده است.

جدول ۱۰ - خلاصه نتایج آزمون فرضیه‌ها

نتیجه	فرضیه‌ها
عدم تأیید	میزان اشتغال در موقوفات نسبت به کل اشتغال منطقه قابل توجه است.
عدم تأیید	وقف در زمینه‌های فرهنگی و آموزشی در کاهش هزینه‌های دولت سهم قابل توجهی دارد.
عدم تأیید	وقف در زمینه‌های بهداشت و درمان در کاهش هزینه‌های دولت سهم قابل توجهی دارد.
عدم تأیید	سهم موقوفات از تولیدات کشاورزی منطقه آمار معناداری ارائه می‌دهد.
عدم تأیید	سهم موقوفات از تولیدات صنعتی منطقه آمار معناداری ارائه می‌دهد.
تأیید	وقف در سال‌های اخیر رشد مثبتی داشته است.
تأیید	وقف اموال بیشتر در زمینه نیا ت مذهبی (اماکن متبرکه و . .) صورت می‌گیرد.

نتیجه‌گیری

این مقاله به بررسی تأثیر وقف بر رشد اقتصادی در منطقه خراسان جنوبی در فاصله سال‌های ۸۴ تا ۹۲ پرداخته است. در این پژوهش، هفت فرضیه مورد بررسی قرار گرفتند. داده‌های حاصل از این پژوهش در دو سطح توصیفی و استنباطی مورد تجزیه تحلیل قرار گرفتند. به منظور توصیف داده‌های مذکور از شاخص‌های آماری مانند مینیمم، ماکسیمم، میانگین و انحراف استاندارد و در سطح استنباطی از آزمون‌های آماری کولموگوروف- اسمیرنوف، آزمون تی تک نمونه‌ای و آزمون همبستگی پیرسون استفاده شد.

برای این منظور ابتدا به بررسی توصیفی متغیرهای مورد مطالعه در این پژوهش، شامل میزان کل اشتغال منطقه، میزان اشتغال در موقوفات، هزینه‌های دولت، وقف در زمینه‌های فرهنگی و آموزشی، وقف در زمینه‌های بهداشت و درمان، تولیدات کشاورزی کل منطقه، سهم موقوفات از تولیدات کشاورزی و تعداد موقوفات در هر سال، طی سال‌های ۸۴ تا ۹۲ پرداخته شده است. در ادامه نرمال بودن متغیرها با

استفاده از آزمون کولموگروف - اسمیرنوف مورد بررسی قرار گرفت.

برای بررسی میزان اشتغال در موقوفات نسبت به کل اشتغال منطقه از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شده است. در این بررسی ابتدا نسبت میزان اشتغال در موقوفات نسبت به کل اشتغال منطقه را در هر سال (طی سال‌های ۸۴ تا ۹۲) محاسبه شد و سپس میانگین این نسبت‌ها با نسبت ۲۰ درصد مورد مقایسه قرار گرفت. با توجه به نتایج آزمون، مشاهده شد میزان اشتغال در موقوفات نسبت به کل اشتغال منطقه قابل توجه نیست.

در بررسی سهم موقوفات در کاهش هزینه‌های فرهنگی - آموزشی و بهداشتی - درمانی دولت، نتایج آزمون همبستگی پیرسون نشان دهنده سهم پایین موقوفات در کاهش این هزینه‌ها بود. برای بررسی سهم موقوفات از تولیدات کشاورزی منطقه از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شده است. در این بررسی ابتدا نسبت سهم موقوفات از تولیدات کشاورزی نسبت به کل تولیدات کشاورزی منطقه را در هر سال (طی سال‌های ۸۴ تا ۹۲) محاسبه نموده و سپس میانگین این نسبت‌ها با نسبت ۲۰ درصد مورد مقایسه قرار گرفت. با توجه به نتایج آزمون، مشاهده شد میزان اشتغال در موقوفات نسبت به کل اشتغال منطقه قابل توجه نیست. تولیدات صنعتی در موقوفات استان خراسان جنوبی صفر است و این متغیر هیچ سهمی در تولیدات صنعتی منطقه ندارد.

در بررسی رابطه بین زمان و میزان وقف نتایج آزمون پارامتری همبستگی پیرسون حاکی از رابطه مثبت و مستقیم می‌باشد. در ادامه، نتایج آزمون تی تک نمونه‌ای بیانگر این بود که وقف اموال بیشتر در زمینه نیات مذهبی (اماکن متبرکه و ...) صورت می‌گیرد. در این بررسی پرسش‌نامه‌ای ۲۰ سؤالی با طیف ۵ گزینه‌ای لیکرت تدوین گردید که در آن از پاسخ‌دهنده خواسته شده بود که مشخص کند در چه زمینه‌ای حاضر است اموال خویش را وقف نماید.

در پژوهش انجام شده، نتایج نشان داد:

وقف در سال‌های اخیر رشد مثبتی داشته است که یک علت آن را گسترش فرهنگ وقف در جامعه دانست. همچنین بسیاری از موقوفات با گذشت زمان شناسایی شده و سنددار شده‌اند. میزان اشتغال در موقوفات کم است و همین یکی از دلایل پایین بودن بهره‌وری در بخش‌های تولیدی مانند کشاورزی و سایر بخش‌ها می‌باشد. تولیدات کشاورزی در موقوفات استان بسیار پایین است که باید برنامه‌ریزی‌هایی در این زمینه صورت گیرد. وقفیاتی که در زمینه‌های فرهنگی و آموزشی و بهداشت و درمان صورت می‌گیرند تعداد کمی نیستند، ولی به دلیل محرومیت استان، این ارقام نسبت به هزینه‌های انجام شده از سوی دولت در استان، بسیار کم به نظر می‌آید. ولی باز هم با در نظر داشتن این موضوع، دلایل بسیاری برای پایین بودن سهم موقوفات، در زمینه‌های فرهنگی و آموزشی و بهداشت و درمان در کاهش هزینه‌های دولت وجود دارد:

- فرهنگ‌سازی کم در زمینه سوق دادن نیت واقفان به سمت موقوفات فرهنگی و آموزشی و بهداشت و درمان می‌باشد.
- عدم ثبت مجزا و کاملاً مشخص اطلاعات و آمار و ارقام هزینه‌های انجام شده مربوط به ساخت و نگهداری و تجهیز بسیاری از مراکز بهداشتی و آموزشی ساخته شده توسط خیرین می‌باشد.
- دلیل دیگر می‌تواند برآورد پایین ارزش این موقوفات باشد.
- در بسیاری از موارد به دلیل ملاحظات امنیتی بسیاری از اطلاعات و آمار و ارقام در اختیار، قرار داده نشد.
- با دسترسی به اطلاعات کاملاً شفاف و مشخص در مورد هزینه‌ها و درآمدهای اوقاف به نتایج قابل قبولی خواهیم رسید. در بسیاری از موارد این امکان وجود دارد که با رعایت ملاحظات امنیتی، بسیاری از شفاف‌سازی‌ها صورت بگیرد تا محققان بتوانند به نتایج مورد نظرشان برسند.

مقایسه نتایج به دست آمده با نتایج سایر مطالعات

در این مطالعه ابتدا به بیان جایگاه وقف در رشد و توسعه اقتصادی جامعه پرداخته شده و سپس با استفاده از آزمون‌های آماری به بررسی نقش و تأثیر وقف بر رشد اقتصادی منطقه خراسان جنوبی پرداخته شده است. در انتها، با توجه به نتایج به دست آمده به ارائه راه‌حل‌هایی برای بازدهی بیشتر منابع وقفی و سوق دادن نیت واقفان به سمت نیازهای ضروری جامعه پرداخته شده است.

بر این اساس این پژوهش، با مطالعات داخلی متعددی از جمله: با مطالعه اقبالی ۱۴ که نهاد وقف را به صورت یک پروژه‌ی اقتصادی در نظر گرفته است و آن را با شیوه‌های ارزیابی اقتصادی و تحلیل‌های اقتصادمهندسی بررسی می‌نماید، همسو می‌باشد.

همچنین این تحقیق، با مطالعات داخلی دیگری که در آنها نقش و جایگاه وقف در اقتصاد بیان شده است همسو می‌باشد، از جمله: مطالعه حبیبی ۱۵، امام جمعه زاده ۱۶، فلاح ۱۷، باقری ۱۸، سولقایی ۱۹ و نوراحمدی ۲۰.

این پژوهش، با مطالعات خارجی مانند: مطالعه کشف منذر ۲۱ و محمد عبدالحلیم عمر ۲۲، که به بررسی ابعاد سازمانی و مالی وقف پرداخته‌اند همسو می‌باشد. همچنین با مطالعات خارجی دیگری از جمله: مطالعه فویاسل خان ۲۳، چیزاکچا ۲۴ که به نقش اوقاف در کاهش هزینه‌های نظام اسلامی و تأثیر آن به اقتصاد اشاره شده است همسو و سازگار می‌باشد.

پیشنهادات

در بیشتر موارد قیمت اجاره مغازه‌ها، زمین‌ها و آب‌های وقفی کمتر از قیمت رایج اجاره در هر سال است که در این موارد این اقلام باید به قیمت رایج اجاره داده شوند. زیرا بسیاری از افرادی که موقوفات را اجاره می‌کنند وضعیت مالی خوبی دارند، و از درآمد حاصل از آنها برای سرمایه‌گذاری در بخش‌های خدماتی

ضروری تر استفاده شود.

اوقاف باید از حالت اجاره و مستأجری خارج شود تا بتوان از ظرفیت بالقوه آن بهترین استفاده را برد. مثلاً در زمینه کشاورزی به جای آن که یک فرد مستأجر باشد، این فرد در هر شهر یا هر روستا مسئول کاشت و برداشت محصولات باشد و حقوق ماهیانه‌ای دریافت کند و در ازای تولید بهتر و بیشتر پاداش‌هایی علاوه بر حقوق ماهیانه خود دریافت کند، یا به صورت درصدی از محصول را دریافت کند، در چنین شرایطی با استفاده از روش‌های نوین کشاورزی می‌توان سطح تولید محصول را به میزان قابل ملاحظه‌ای افزایش داد و کلیه درآمدها و هزینه‌هایی که صورت می‌گیرد را ثبت کرد و از این اطلاعات برای تصمیم‌گیری در مورد بهره‌وری بیشتر استفاده کرد. و همچنین می‌توان به سمت کاشت محصولاتی مانند زعفران و پسته و زرشک رفت؛ که بازدهی و باروری آن تقریباً دو سال یا سه سال بعد از کاشت آغاز می‌شود، ولی از لحاظ کسب درآمد بهترین محصولات کشاورزی منطقه خراسان جنوبی هستند. در بقیه منابع درآمدی اوقاف هم می‌توان به همین صورت (با توجه به نوع منابع) عمل کرد، تا بهترین بهره‌وری به دست آید. وقتی به این صورت عمل شود، این افراد علاوه بر انگیزه‌های مالی، به خاطر انگیزه‌های معنوی هم، حداکثر تلاش خود را انجام می‌دهند.

در مورد منابع درآمدی، هزینه‌ها و درآمدها باید کاملاً مشخص باشد تا در هر موردی مانند یک پروژه اقتصادی عمل شود و کلیه جوانب آن بررسی شده تا بهترین روش برای بهره‌وری بیشتر انتخاب شود.

اکثر مردم وقف را تنها در کمک به اماکن متبرکه و مراسم مذهبی و مواردی مانند این می‌دانند، که باید با فرهنگ‌سازی و بیان نیازهای ضروری جامعه، نیت واقفان به سمت این نیازها سوق داده شود.

پی‌نوشت‌ها:

۱. کارشناس ارشد رشته علوم اقتصادی.
۲. دانشیار گروه اقتصاد دانشگاه پیام نور.
۳. دانشیار گروه اقتصاد دانشگاه پیام نور.
۴. مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۶۸، ص ۴.
۵. همان، شماره ۴۵، ص ۳۴.
۶. همان، شماره ۶۵، ص ۲.
۷. مجله جستارهای اقتصادی، شماره ۱۰، ص ۷۰.
۸. مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۴۶، ص ۸۳.
۹. همان، شماره ۷، ص ۱۰۴.
۱۰. مجله جستارهای اقتصادی، شماره ۱۰، ص ۷۰.
۱۱. مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۶۶، ص ۷۹.
۱۲. همان، شماره ۶۷، ص ۷۸.
۱۳. همان، شماره ۴۵، ص ۳۴.
۱۴. مقاله «وقف و الگویی برای ارزیابی اقتصادی آن»
۱۵. مقاله «وقف، شالوده توسعه اقتصادی و اجتماعی»
۱۶. مقاله «نقش وقف در بهبود اوضاع اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی»
۱۷. مقاله «نقش وقف در فقرزدایی از جامعه»
۱۸. مقاله «نقش وقف در آبادی شهرها»
۱۹. مقاله «نقش وقف در توسعه جوامع روستایی»
۲۰. مقاله «بررسی کارکردهای نهاد وقف در اقتصاد اسلامی»
۲۱. مقاله «مروری بر وضعیت وقف در جهان اسلام»
۲۲. مقاله «نظام وقف اسلامی و نظام‌های مشابه در جهان غرب»
۲۳. مقاله «وقف ابزاری برای کاهش فقر در بنگلادش»
۲۴. مقاله «اوقاف در تاریخ و آثار آن در اقتصاد نوین(۱)»

منابع:

۱. اهداف اقتصادی و اجتماعی اسلام در نهاد وقف، سعید خیرآبادی، مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۶۸، زمستان ۱۳۸۸.
۲. وقف و الگویی برای ارزیابی اقتصادی آن، علیرضا اقبالی، مجله حسابدار، شماره ۱۳۰، بهار ۱۳۷۸.
۳. نقش وقف در بهبود اوضاع اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، سید جواد امام جمعه‌زاده، مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۳۰، تابستان ۱۳۷۹.
۴. نقش وقف در آبادی شهرها، اشرف‌السادات باقری، مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۵۵، پاییز ۱۳۸۵.
۵. اوقاف در تاریخ و آثار آن در اقتصاد نوین(۱)، مراد چیزاچقا و سید علی کسای، مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۴۳ و ۴۴، بهار و تابستان ۱۳۸۳.

۶. وقف، شالوده توسعه اقتصادی و اجتماعی، محمد حبیبی، مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۳۰، تابستان ۱۳۷۹.
۷. تاریخچه وقف کتاب در اسلام، علی رفیعی، مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۷، پاییز ۱۳۷۳.
۸. نگاهی نوین برای بهره‌وری از نیروی جوانان در وقف: وقف وقت، عبدالله سدحان، مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۶۶، تابستان ۱۳۸۸.
۹. نقش وقف در توسعه جوامع روستایی، علی سولقایی، مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۶۷، پاییز ۱۳۸۸.
۱۰. شیوه‌های جدید بهره‌وری و سرمایه‌گذاری اموال وقف، صادق عبادی، مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۶۵، بهار ۱۳۸۸.
۱۱. نظام وقف اسلامی و نظام‌های مشابه در جهان غرب، محمد عبدالحلیم عمر، مترجم: علی زاهدی، مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۶۹، بهار ۱۳۸۹.
۱۲. سیاست‌های مالی در سازمان‌های وقفی و خیریه جهان، حسین عبده تبریزی، مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۴۵، بهار ۱۳۸۳.
۱۳. نقش وقف در فقرزدایی از جامعه، ابراهیم فلاح، مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۷۷ و ۷۸، بهار و
- تابستان ۱۳۹۱.
۱۴. وقف ابزاری برای کاهش فقر در بنگلادش، فویاسل خان، مترجم: فرزانه عالی نژادیان، مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۷۵، پاییز ۱۳۹۰.
۱۵. مروری بر وضعیت وقف در جهان اسلام، منذر کهنف، مترجم: محمد رصافی، مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۵۳، بهار ۱۳۸۵.
۱۶. ارائه الگوی تأمین مالی توسعه موقوفات با استفاده از انتشار اوراق منفعت (صکوک انتفاع)، غلام‌رضا مصباحی مقدم، مجتبی کاوند و حمیدرضا اسمعیلی گیوی، مجله جستارهای اقتصادی، شماره ۱۰، پاییز و زمستان ۱۳۸۷.
۱۷. جایگاه و نقش نهادهای خیریه در خدمت‌رسانی، محمد علی نظام زاده، مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۴۶، تابستان ۱۳۸۳.
۱۸. بررسی کارکردهای نهاد وقف در اقتصاد اسلامی، مهدی نوراحمدی، مجله پژوهش‌نامه حقوق اقتصادی، شماره ۱۱ و ۱۲، تابستان و پاییز ۱۳۸۲.
۱۹. مروری اجمالی بر ابعاد اقتصادی و اجتماعی وقف: نقش وقف در توسعه اقتصادی و اجتماعی، علی اصغر هدایتی، مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۶۷، پاییز ۱۳۸۸.